

UDK 271.2

ISSN 1409-5483

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ
ПРАВОСЛАВЕН БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ
„СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“ – СКОПЈЕ**

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

КНИГА 30

СКОПЈЕ, 2024

ДАРКО АНЕВ

ИСТОРИСКИОТ РАЗВОЈ НА ФОРМИРАЊЕ НА ХРИСТОВАТА ЗАЕДНИЦА И РАНОХРИСТИЈАНСКОТО ПОИМАЊЕ НА ТЕРМИНОТ ΕΚΚΛΗΣΙΑ¹

Кога станува збор за ранохристијанското централизирање на заедницата на Христовите следбеници, може да се посведочи за фактот, дека уште многу рано во првиот век, ранохристијанското движење го усвоило зборот *ἐκκλησία* како означување и идентификување на својата припадност во една заедница. Потоа, тој збор станува универзално присвоен и користен меѓу следбениците на Христос/христијаните,² најнапред на хеленизираниот Исток, а потоа и

¹ Текстот кој овде е изложен е предмет на една поголема студија, која не може во целост да биде претставена во овој текст и заради тоа целокупното научно изложување ќе биде поставено во два дела. Вториот дел од овој текст ќе биде изложен во наредниот број (следствено на овој број) од годишниот зборник на Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје.

² Кога станува збор за термините христијанин или христијанство во контекст на првиот век е донекаде анахронична состојба. Во Новиот завет, терминот *Χριστιανός* се споменува само три пати, и секогаш како ознака што ја користат луѓе однадвор за следбениците на Христос (Дела 11,26; 26,28; 1. Петр. 4,16). Овие рани следбеници на Христос сè уште немале јасно дефиниран или самосвесен идентитет под името христијани. Во првиот век, следбениците на Христос најверојатно се идентификувале со термини како ученици, браќа, светии или дури и следбеници на патот (Дела 9,2). Дури во раниот втор век, терминот *χριστιανός* почнува да се користи пошироко од страна на самите следбеници. Затоа, примена на *χριστιανός* или *χριστιανισμός* (овој термин се појавува за прв пат кај Игнатиј Антиохиски во 2 век) за групите од првиот век може да го носи ризикот од проектирање на подоцнежни теолошки или институционални рамки врз период кога тие сè уште биле во развој како поединечни заедници. Грчкиот збор кој често се преведува како *црква* во современите верзии е *ἐκκλησία*. Неговото значење во античкиот свет едноставно било собрание. Поради тоа и особено се отежнува разбирањето на анахроничниот термин црква низ ранохристијанството, каде се поставува прашањето: дали *ἐκκλησία* од самиот зачеток на христијанското поимање на заедниците било разбрано како собрание или место, кое било зачеток на потврден идентитет со припадност во една група.

на латинскиот Запад. Семантичките преведени деривати од зборот ἐκκλησία, како што се црковен, црковност, воцрковување, па и самиот техничко научен термин еклесиологија, исто така се прошириле за да идентификуваат различни насоки во институционализирањето на христијанските заедници и вкоренување на самата мислата на заедништво во христијанството. Порастот на научниот интерес за прашањето на идентитетот на следбениците на Христос, како поединци, така и како групи, во првите неколку генерации на самото рано-христијанство и нивната врска со Јудејците/Јудејството, создало неизбежна проблематика за разбирање на заедницата (ἐκκλησία) и нејзиниот идентитет. Овој критичен збор ἐκκλησία бил подложен на блиско па дури и сродно испитување, кој и на каков начин ἐκκλησία добива форма на разбирање како црква. Еден фокус на ова изложување е: како, и дали, христијанското движење ја користело ἐκκλησία во контекст на хеленистичкото поимање на самиот термин само како собрание. Особено треба да се нагласи фактот дека ἐκκλησία е термин што се користел за гласачко собрание на граѓаните во многу градови во грчкиот Исток.³ Друг значаен поглед е истражување на бројните доброволни здруженија во грчко-римскиот свет и како тие се споредуваат со христијанските заедници.

Постојат мал број научни истражувања и важни монографии кои вредно го сумираат и го пренесуваат истражувањето за значењето на ἐκκλησία и тоа од два аспекта: ἐκκλησία како граѓанско собрание и потеклото и значењето на ἐκκλησία во раното христијанско движење. Особено е забележително дека ἐκκλησία не станува значајна меѓу насловите за христијанското движење до вториот век, на тој начин мора да се процени што значело и на кој начин апостолот Павле, најчестиот корисник на терминот ἐκκλησία во Новиот завет, настојува да воспостави нова основа на заедницата како ἐκκλησία. На тој начин мора да се потврди дека преодот на заедницата во ἐκκλησία претставува не само еден дел од ранохристијанското дејствување, туку има поголема историска генеза, која потекнува многу порано од хеленистичкиот дух на разбирање на заедништво и организација. Тука хеленистичкото поимање на терминот ἐκκλησία, преку старозаветното структурирање на синагогалниот аспект, се задржува до ранохристијанскиот период и добива можност за концептуализирање на структура на егзистенцијален идентитет, која овозможува припадништво.⁴

³ Види поопширно во: Ralph J. Korner, *The Origin and Meaning of Ekklesia in the Early Christian Movement*, Ancient Judaism and Early Christianity, Volume 98, Leiden: Brill, 2017, 10-25; Paul Trebilco, *Self-designations and Group Identity in the New Testament*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 3;

⁴ Види поопширни во: George van Kooten, "Εκκλησία τοῦ Θεοῦ: The "Church of God" and the Civic Assemblies (ἐκκλησίαι) of the Greek Cities in the Roman Empire, A Reply to Paul Trebilco and Richard A. Horsley", *NTS* 58 (2012), 522–548.

1. Античкиот концепт на ἐκκλησία

Во империјалистичкиот период од антиката, еден полис во грчкиот исток имал три примарни институционални тела за политичко одлучување: советот (βουλή⁵), народот (δῆμος⁶) и собранието (ἐκκλησία⁷). Почнувајќи од класичниот период (се мисли на раната антика), членовите на βουλή имале административен надзор над граѓанските, странските и регионалните работи.⁸ Тие ги пренеле своите препораки за време на ἐκκλησία со доставување на резолуции (προβλήματα) за ратификација или ревизија од страна на демосот.⁹ Секоја проβλήματα била ставана на дневниот ред (програма – прографа) на соборот (ἐκκλησία). На тој начин ἐκκλησία претставува различна политичка категорија од βουλή или δῆμος. Така ἐκκλησία е правно дефиниран настан при кој членовите на демосот се собираат на одредено време и место за извршување на специфични владејачки функции. Обично, двата термина се јасно разграничени (ἐκκλησία и βουλή). Не ретко, сепак, референцата за терминот ἐκκλησία остава нецелосна прецизираност, така што може да се однесува или на јавните собранија или на демосот за времетраењето на неговото собирање од јавните собранија.¹⁰ Некои институционални заедници (ἐκκλησία) во централна Грција станале неизоставен дел од социо-религиозните церемонии, конкретно, оние преку кои робовите биле ослободени. Формалната ратификација на ослободувањето на робот обично била поврзана со

⁵ Robert K. Sinclair, *Democracy and Participation in Athens*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 105, 229; Mogens Hermann Hansen, *The Athenian Assembly in the Age of Demosthenes*, Oxford: Basil Blackwell, 1987, 220 – Вулаите (βουλή) од царскиот период не ретко биле со слична големина на нивниот класичен атински предок – 500 советници (вулеути) – и често ја имитирале атинската политичка година. Во класичната Атина, 50 вулетаи биле извлечени од секоја од десетте (племиња) на Атика.

⁶ Gustave Glotz, *The Greek City and Its Institutions*, New York: Barnes and Noble, 1969, 9 – „Зборот δῆμος општо се однесува на целата маса на кланови собрани под едно правило, без разлика дали е замислена во однос на државата/градот/селото или нејзините жители. Демосот ја сочинувал ἐκκλησία кога се собрало како тело на целосното граѓанство во Атина со цел да води граѓански бизнис. Целосното граѓанство, или δῆμος, се состоел само од мажи.“

⁷ Спореди, исто, 15.

⁸ Спореди, Robert K. Sinclair, *Democracy and Participation in Athens*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, 231.

⁹ Спореди, Gustave Glotz, *The Greek City and Its Institutions*, 18.

¹⁰ Спореди, P. J. Rhodes / David M. Lewis, *The Decrees of the Greek States*, Oxford: Clarendon Press, 1997, 28; Arjan Zuiderhoek, *On the Political Sociology of the Imperial Greek City*, *GRBS* 48 [2008], 417–419.

ритуализирање во една институција како храм, со повремена ратификација во граѓанска *ἐκκλησία*.¹¹

2. Терминот *ἐκκλησία* во ранохристијанскиот период.

Сеопфатната анализа на појавувањата на *ἐκκλησία* во текстовите на Новиот завет бара најмалку три социолошки пристапи: општествен опис (што значи генезата на *ἐκκλησία*?), социјална историја (како текстот нè информира за социо-културниот контекст во времето на нарацијата?) и социологија на разбирање (како текстот нè информира за заедницата и заднината на таа заедница?). Ако се тргне од социо-историска методологија се потврдува принципот (којшто не е прифатлив) на разнолики христијанства, кои заедно изложуваат различни одредби: апостолски (Матеев, Јованов, Павлов, Петров), регионални (Мала Азија, Грција, Јудеја, Рим, Сирија) и епохални (пред 70 г. од н.е., по 70 г. од н.е.) и чие сведоштво се наоѓа во текстуални, археолошки и/или натписни артефакти. Значењето на дополнувањето на литературните артефакти со материјални докази го нагласува херминевтичкиот приказ во Новиот завет (кој, како и на кој начин) како најсоодветна алатка и разграничување: како терминот *ἐκκλησία* е употребуван.

Значењето на епиграфските докази (археолошки гледано во почетокот на вториот век) за зборот *ἐκκλησία* во текстовите на Новиот завет останува во голема мера неискористено и недоволно јасно. За поефикасно да се адресира оваа празнина во истражувањето на *ἐκκλησία*, мора да се разгледа пребарлива база на податоци со постојните натписни појавувања на зборот *ἐκκλησία*, заедно со соодветната политичка и религиозна терминологија, која го придружува секое споменување на *ἐκκλησία* во ранохристијанскиот период. Кога се користи транслитератираниот лексем *ἐκκλησία* во однос на епиграфските докази, добиените податоци рефлектираат колекционирани докази од пет грчки лексеми (*ἐκκλησία*, *ἐκκλησία*, *ἐκκλησίη*, *ἐκκλησία* и *ἐγκλησία*) и нивните морфолошки варијации. Постојат приближно 2100 натписни спомени на зборот *ἐκκλησία* кои датираат од 5 век пр. н. е. до 11 век од н. е., кои можат да се определат по региони, градови, датуми, синтаксички разлики (на пр. придавки, глаголи и посебно одредени именки). Во првиот дел, кој се занимава со употребата на терминологијата *ἐκκλησία* во грчките и римските извори, се идентификуваат бројни корелации помеѓу појавувањата на разлики во епиграфските записи, кои сè уште не се забележани од страна на науката (намерно или ненамерно).

¹¹ Спореди, Н. W. Pleket, *Political Culture and Political Practice in the Cities of Asia Minor in the Roman Empire*, in: *Politische Theorie und Praxis im Altertum*, ed. W. Schuller; Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998, 214–215.

3. Основа за адаптација на терминот ἐκκλησία – историски аспект

Пред ἐκκλησία на првите следбеници на Христос, постоела ἐκκλησία на Израел. Пред сите еврејски употреби на зборот ἐκκλησία, постоела граѓанската ἐκκλησία на класична Атина. Употребата на терминот ἐκκλησία од страна на некои рани следбеници на Христос била посебна во најмалку еден аспект во однос на еврејските и грчките извори. Некои подгрупи на следбеници на Христос, кои биле меѓусебно поврзани, ја усвоиле ἐκκλησία како постојан колективен идентитет. Грчките извори не го користат терминот ἐκκλησία како постојана групна ознака и идентитет. Употребите на ἐκκλησία во грчките литературни и епиграфски извори се однесуваат или на јавен собир на граѓаните (демос) на еден полис или на привремен колективен идентитет што го презема демосот за време на тој јавен собир.

Семантичкиот опсег на ἐκκλησία во еврејските извори, иако го вклучува концептот на јавен собир, исто така се однесува и на постојан групен идентитет. Во Септуагинтата, тој постојан групен идентитет е надрегионален: етно-религиозната нација на Израел. Само во три дела на Филон Александриски се појавува можноста дека терминот ἐκκλησία може да се однесува на регионален групен идентитет, односно на локална група Евреи во Египет.¹² Сепак, Филон не дава индикации дека оваа локална ἐκκλησία била транслокално поврзана со други еврејски еклесии надвор од Египет. Имајќи ги предвид грчките и еврејските употреби на зборот ἐκκλησία, природно се поставуваат три прашања: Кој(и) извор(и) стои(ат) зад постојаното самоопределување на некои следбеници на Христос како ἐκκλησία? Кои теолошки потреби ги задоволувал тој колективен идентитет? Кои политички и етно-религиозни идеолошки цели ги служело присвојувањето на ἐκκλησία како подгрупен идентитет?¹³ Мора да се спомене дека постоеле два основни извори на значење кои следбениците Христови, Јудејците и незнабошци од првиот век,¹⁴ што живееле во Римската Империја, ги користеле за да го разберат значењето и употребата на терминот ἐκκλησία. Со оглед на тоа што живееле во Римската Империја, и Евреите и незнабошците би биле изложени на употребата на терминот ἐκκλησία во граѓанска смисла – *собрание*. Евреите, дополнително, го знаеле терминот како што е користен во Септуагинтата (LXX) – *qahal* (קהל) и *edah* (עדה).¹⁵

¹² *Her.* 251; *Virt.* 108.

¹³ Спореди, Leonhard Rost, *Die Vorstufen von Kirche und Synagoge im Alten Testament*, BWANT 4, Folge Heft 24; Stuttgart: Kohlhammer, 1938, 152.

¹⁴ Спореди, Steve Mason, *Jews, Judaeans, Judaizing, Judaism: Problems of Categorization in Ancient History*, *JSJ* 38 (2007), 457–459.

¹⁵ Dictionary of New Testament Theology, 'Church', (Vol. 1), 291–296.

Прво, сепак, мора да се разгледа етимологијата на ἐκκλησία за каква било можност да се види поголемиот опсег на самиот термин и неговата историска конгломерација од антика-грчко-римскиот свет и Стариот завет.¹⁶

Прво треба да се напомене дека, терминот црква не ја наоѓа својата етимологија во ἐκκλησία, туку во зборот κυριακὸν, што значи *припиша на Госпог*. Овој збор се користи само на две места во Новиот завет, во 1 Кор. 11,20 и во Откр. 1,10. И покрај тврдењата на некои егзегетски кругови, преведувањето на ἐκκλησία како *црква* наместо со нејзиното оригинално значење *собрание*, може да доведе до забуна, бидејќи значењето на зборовите несомнено се менува со текот на времето.¹⁷

Грчкиот збор ἐκκλησία сам по себе обично се смета дека произлегува од два грчки збора: предлогот ἐκ (од) + и глаголот καλέω (јас повикувам). Затоа, многумина го толкуваат значењето на ἐκκλησία во Новиот завет како повикување на оние што се *йовикани* од светот и во служба на живиот Бог. Исто така, се чини дека е поврзано со еврејскиот збор qāhāl, кој во основа се однесува на собрание на луѓе. Потеклото и оригиналното значење на овој корен, сепак, е неизвесно. Овој еврејски збор, според некои научници, можеби произлегува од коренот *qal – (קָלַ), што значи *йовикување*.¹⁸ Етимологијата на (קָלַ) во еврејскиот јазик му дава попрецизно значење на овој корен, имено, повикување на собрание и чинот на собирање (како се изведува собирањето

¹⁶ Семантичкиот опсег на зборот ἐκκλησία во еврејските извори, покрај концептот на јавно собрание, исто така се однесува на постојан групен идентитет. Во Септуагинтата, тој постојан групен идентитет е надлокален: етно-религиозната нација Израел. Само во три дела на Филон се појавува можноста терминот ἐκκλησία да се однесува на регионален групен идентитет, односно на локална група Евреи во Египет. Сепак, Филон не дава индикации дека оваа локална ἐκκλησία била транслокално поврзана со други еврејски ἐκκλησία надвор од Египет. Имајќи ги предвид грчките и еврејските употреби на зборот ἐκκλησία, природно се поставуваат три прашања. Заедно, овие три прашања ги претставуваат моите истражувачки приоритети во оваа студија: Кој/кои извор/и стои/стојат зад постојаната самоидентификација на некои следбеници на Христос како ἐκκλησία? Кои теолошки потреби ги задоволуваше тој колективен идентитет? На кои политички и етно-религиозни идеолошки цели служеше присвојувањето на еклеесија како подгрупен идентитет?

¹⁷ Употребата на ἐκκλησία меѓу раните следбеници на Христос во Дела апостолски се фокусира значително на појавите на ἐκκλησία во Павловата традиција. Причината за овој пристап е едноставна. Од 114 референци на зборот ἐκκλησία во Новиот завет, недвосмислено Павловите дела доминираат со 44. Книгата на Делата апостолски е втора со 23 споменувања, додека другите Павлови посланија сочинуваат уште 18 термилошки употреби на ἐκκλησία. Така, апостолот Павле, заедно со подоцнежните писатели, кои тврдат дека имаат некаква поврзаност со него, сочинуваат 85 од референците на ἐκκλησία во Новиот завет.

¹⁸ Види поопширно во: Roy Bowen Ward, *Ekklesia: A Word Study*, Restoration Quarterly 2 (1958), 164–179; F. L. Cross and E. A. Livingstone, eds. *Dictionary of the Christian Church*, Peabody: Hendrickson, 1997, 344.

и која е целта на самото собирање), најточно преведено како мобилизирање (со акцент на поставување на особена важност на самиот собир¹⁹).²⁰

Првата употреба на збор со коренот *qal – (קָל) сигурно може да значи *йовикан во служба за Бог*.²¹ Исто така, може да значи и *йовикан дома за йразнична вечера*.²² Со оглед на ова, предупредувањето од јудејската егзегеза е корисно: „Што и да е вистина за потеклото, треба да го избегнеме честото погрешно сфаќање на етимолошката заблуда – тоа да претпоставуваме дека штом ќе го утврдиме потеклото на зборот, секогаш можеме да го заклучиме значењето на зборот од таа етимологија, како зборовите никогаш да не се менуваат. Потеклото на зборот *qal – (קָל) јудејската егзегеза не го дефинира концизно, туку потврдува дека се однесува на *еден йовик, од кој зависи еџзис-йенцијата на самиот човек*.²³ На крајот, мора да се согласиме со заклучокот дека етимологијата на ἐκκλησία во ранохристијанскиот период и во однос на јудејската традиција била применета само на индивидуално собрание, кое неговото централизирање се сведува на важен повик и кој бил отворен за секого.

Дури пред Септуагинтата (LXX) постоел концептот на граѓани, кои се повикуваат во град или регион, за да се соберат за разгледување на граѓанско-социјални прашања. Терминот ἐκκλησία во секуларниот грчки јазик значел собрание, првенствено на граѓани во самоуправен град.²⁴ Собранието или ἐκκλησία, била собраната група граѓани, кои требало да ги разгледаат настанатите проблематики во еден град, село или покраина. На редовни интервали (најчесто еднаш месечно), и по потреба (новонастанати проблеми). Граѓаните се собирале и дебатираше за прашања од граѓанско-уредувачко

¹⁹ Спореди, Philip Harland, *Associations, Synagogues, and Congregations: Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society*, Minneapolis: Fortress, 2003, 106 и 182; исто така во: *Dynamics of Identity*, 43.

²⁰ Види поопширно кај: Steve Mason, *Jews, Judaeans, Judaizing, Judaism: Problems of Categorization in Ancient History*, *JSJ* 38 (2007): 457–458 – „Значењето, секако, никогаш не може да се извлече само од самиот термин. Со други зборови, еден збор не поседува значење по природа. Наместо тоа, зборовите добиваат значење како што се користат во пренесување на мисли и идеи, и може да се употребуваат за да пренесат различни мисли или идеи во различни култури или различни временски периоди. Навистина, како што се наведува, оригиналното значење секогаш е заменето со термилошки промени низ кои концептот поминал во текот на долгата историја.“

²¹ Спореди, F. L. Cross, E. A. Livingstone, *Dictionary of the Christian Church* – *qal – (קָל), 344.

²² Исто.

²³ Paul Trebilco, *Self-designations and Group Identity in the New Testament*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 134.

²⁴ Спореди, Philip Harland, *Associations, Synagogues, and Congregations, Claiming a Place in Ancient Mediterranean Society*, 109 и 184.

значење.²⁵ Типични цели за ἐκκλησία вклучувале одлуки за предложени промени во некои закони, за назначувања на официјални позиции и за секое важно прашање од внатрешна и надворешна политика (договори, сојузи, војна, мир и финансии). На овие собири се додавале и специјални случаи (на пример, предавство) задачата на судење, која како правило им припаднала подоцна на редовните судови. Со право може да се каже дека ἐκκλησία и во претхристијанскиот период имала за цел обединување за подобар и посистематизиран живот на една заедница.²⁶

Според Платон и Аристотел, ἐκκλησία и нејзината отвореност кон општото граѓанство била клучна компонента на законодавните и судските постапки во Атина. Особено се забележува дека во класичниот грчки јазик, како и во хеленистичката литература, ἐκκλησία станала технички израз за собранието на народот, составено од слободни луѓе со право на глас (во однос на политичка употреба). Во поширока смисла, ἐκκλησία може да се користи за секое јавно собрание. Антиката особено прецизно го истакнува карактерот на оваа секуларна ἐκκλησία, забележувајќи дека во обичната употреба, ἐκκλησία значела собранието, а не телото кое било директно поврзано со политичкото уредување на една покраина, град или село.²⁷

Што се однесува до можниот претхристијански период, посебен религиозен елемент во грчкото поимање на ἐκκλησία, се забележува: кога во собранието се започнувало со молитви и жртви на боговите на градот. Сепак, ова не наметнува никакво првенство на религиозен елемент или примарна цел на самата ἐκκλησία, бидејќи таквите молитви и жртви биле само еден воведен ритуал во тоа паганско општество.²⁸ Недвосмислено се потврдува во античките записи дека ἐκκλησία *никога* не се користел за *еснафи или религиозни заедници*,²⁹ бидејќи за такви заедници биле достапни други термини – како θίασος, κοινόν, или σύνοδος, и се користеле за такви заедници. Сега се поставува прашањето, бидејќи ако ова била добро воспоставена употреба

²⁵ Исто, 111.

²⁶ Спореди, Ralph J. Korner, “*Ekklesia as a Jewish Synagogue Term, Some Implications for Paul’s Socio-Religious Location*,” *JMJS* 2 (2015): 53–78.

²⁷ Спореди, J. Roloff, “*ἐκκλησία, ας, ή*,” *EDNT*, 1:410–415; Комбинираните сведоштва првично создале слика за четири грчко-римски доброволни здруженија кои ја усвоиле ἐκκλησία како постојан групен идентитет. Со текот на времето, во античкиот свет се забележува терминот ἐκκλησία како ознака од доброволни здруженија и слободни групации, но ниту една од овие групации не го користи ἐκκλησία како колективен идентитет, туку само како име за собирот на заедницата која ги спонзорирала тие собири. Најчесто тие групации биле во врска со одлука за уредување на: водата, дрвата, камењата, патиштата, стоката, оружјето и првобитните форми на пошта и испратништва.

²⁸ J. Roloff, “*ἐκκλησία, ας, ή*,” *EDNT*, 1:411

²⁹ Исто.

на терминот ἑκκλησία, ќе се поставеле прашања зошто авторите на Новиот завет би усвоиле термин со таков пагански багаж.³⁰

Како што веќе споменавме во Септуагинтата (LXX), се наоѓаат два еврејски збора, *qahal* и *edah*, кои основно се однесуваат на собрание или конгрегација. Двата збора се користат за заедница на Израилот. Сепак, *qahal* почесто се однесува на збирот во собрание или на актот на собирање, додека *edah* често се користи за Израил како целина, дури и кога народот не се наоѓа на една територија, туку се мисли на Израил како целина.³¹

Кога ќе се погледне употребата на зборот ἑκκλησία во Септуагинта, се сугерира дека ἑκκλησία била вистинска групна терминологија усвоена од некои Евреи во Јудеја и Египет. Во рамките на овие еврејски извори, зборот ἑκκλησία може да се каже дека означува и полуприватни доброволни здруженија и јавни собири, во кои се разгледуваат широк спектар на прашања релевантни за сите членови на една регионална заедница. Присвојувањето на терминот ἑκκλησία од страна на групи внатре во плуриформниот јудаизам и неговото последователно усвојување од страна на Павловите следбеници на Христос станува уште еден фактор, со кој може да се проблематизираат научните сугестии, дека апостолот Павле се разделувал со Јудеите (Евреите), односно со јудаизмот, еврејството или еврејските организациски форми, па дури и со самото поимање и разбирање на терминот ἑκκλησία.³² Особено проблематична е употребата на ἑκκλησία во Павловото именување на неговите заедници, и како апостолот го решава клучениот етно-религи-

³⁰ Спореди, Ralph J. Korner, “*Ekklesia as a Jewish Synagogue Term*,” 74.

³¹ Спореди, Miiller, H.-P., *qahal* assembly, во: E. Jenn / C. Westermann, *Theological Lexicon of the Old Testament*, trs. M. E. Biddle; Peabody, 1997, 1118–1126.

³² Du Toit, *Paulus Oecumenicus*, 136 – Изгледа дека постои корелација помеѓу локалната еврејска заедница и еврејскиот народ во целост [така што] приклучувањето кон локална ἑκκλησία значи станување дел од еврејскиот народ; Daniel Boyarin, *A Radical Jew: Paul and the Politics of Identity*, Berkeley, CA: University of California Press, 1994, 228–229; Сепак, барем еден еврејски извор изгледа го користи ἑκκλησία како колективен идентитет за полуприватно здружение, а тоа е Филон. Кај него се идентификуваат три референци за ἑκκλησία, кои, ако се современи со неговото време, сугерираат дека до две еврејски групи во Египет можеби се самоопределувале колективно како ἑκκλησία, и едно еврејско доброволно здружение, со различен групен идентитет, го нарекло нивниот јавно достапен собир ἑκκλησία (Spec. 1.324–325). Со тоа, се потврдува дека еврејските групи во филоновата Александрија се првите постоечки примери на заедници кои го користеле ἑκκλησία како постојан групен идентитет (заедница е исто што и идентитет). Ако Евреите во Александрија биле првите, тогаш се поставува прашањето: која подгрупа во движењето на Христос била првата што се самоопределила колективно како ἑκκλησία? Тука се појавуваат две тврдења. Прво, се предлагаат претпавловите хеленистички еврејски следбеници на Христос во Јудеја како прва подгрупа во следењето на Христос што се самоопределила колективно како ἑκκλησία; Спореди, Peter Borgen, *Philo of Alexandria: An Exegete for His Time*, NovTSup 86; Leiden: Brill, 1997, 256–259.

озен проблем. Бидејќи нееврејските следбеници на Христос не можеле да се нарекуваат Израил, заедниците на апостолот Павле требало да имаат друг по природа еврејски групен идентитет, кој би можел да ги интегрира незнабошците во теолошки континуитет со историјата на спасението на Бога за ветениот Израил.

4. Апостол Павле и доапостолската традиција на ἐκκλησία

Со право може да се спомене дека апостолот Павле како мисионер и следбеник на Христос го присвоил терминот ἐκκλησία како групна ознака. Делувањето на апостолот Павле било во голема мера конфронтативно со распространета и продолжената политичка релевантност на граѓанската ἐκκλησία низ грчкиот Исток на Римската Империја.³³

Доколку се земе дека апостолот Павле како првиот мисионер на Христос надвор од границите на Израилот го усвоил терминот ἐκκλησία како постојана групна ознака, мора да се постави прашањето: кои фактори го навеле да го утврдува терминот ἐκκλησία во нов концепт на разбирање? Сепак, се потврдува дека ниту древната ἐκκλησία од Септуагинтата, ниту современите ἐκκλησία на грчко-римските полиси не биле доволно одлучувачки за решавање на клучниот етно-религиозен проблем на апостолот Павле во неговиот проект за конструирање на мултиетнички групен идентитет. Неговата идеолошка агенда би била особено зајакната ако постоеле примери на современи ἐκκλησία референци со еврејски корени.³⁴

Многу политички ставови се забележани во егзегетската наука, дека апостолот Павле и неговата политичка терминологија, вклучително и терминот ἐκκλησία, се преплетува со римската империјална идеологија. Мислењата се разликуваат кога станува збор за утврдување дали употребата на термини и концепти од грчко-римскиот политички контекст, од страна на апостолот Павле, одразува про-империјална, неутрално-империјална или контра-империјална порака. Тука веќе се поставува проблематика дека апостолот Павле ги преговарал барањата на империјалната идеологија врз неговите теократски заедници (тука се мисли на ранохристијанскиот формат на заедништво во заедница).³⁵

³³ Спореди, K. Berger, *Volksversammlung und Gemeinde Gottes. Zu den Anfängen der christlichen Verwendung von 'ekklesia,'* ZThK 73 (1976), 167–207.

³⁴ Спореди, Paul Trebilco, *Why Did the Early Christians Call Themselves ἡ ἐκκλησία?*, NTS 57 (2011), 445–446, особено. 448.

³⁵ Види поопширно во George H. Van Kooten, “*Ἐκκλησία τοῦ θεοῦ: The ‘Church of God’ and the Civic Assemblies (ἐκκλησίαι) of the Greek Cities in the Roman Empire, A Response to Paul Trebilco and Richard A. Horsley,*” NTS 58/4 (Oct. 2012), 522–48; J. Roloff, *Die Kirche im Neuen*

Кога ќе се разгледа реторичката цел на Павловата *ἐκκλησία*, како римскиот империум во сите негови политички и религиозни изрази е формулиран, ќе се забележи дека Павловата реторика во коринтските посланија ја деконструира империјалната идеологија:

- *сисџемоџ на џокровиџелсџво*
- *имџеријалниоџ куџи и*
- *реџорикаџа на мироџ и соџласносџа.*

Се смета дека апостолот Павле ја постигнал оваа деконструкција со конструирање на *ἐκκλησία* кај своите коринтски следбеници на Христос во алтернативна социо-политичка заедница како *ἐκκλησία*. Се вели дека коринтската *ἐκκλησία* е организирана според принципи на еднаквост, а не по линиите на римскиот систем на покровителство.³⁶ Тука би се идентификувале најмалку пет социјални функции во Павловата *ἐκκλησία*, која, според него, ја предизвикуваат империјалната власт:

- (1) *џранслокална мрежа на мисионерски обединеџи-домашно-базирани заедници;*
- (2) *заеднички рабоџи, кои се разџледувааџ авџономно од локалниџе власџи (на џр. џужби);*
- (3) *изолација од основни форми на социјални односи во доминанџноџо оџиџесџво (на џр. возоржување од јадење храна џонудена на идоли);*
- (4) *радикално различни економски односи (избеџнување на џокровиџелсџво); и*
- (5) *зайочнување на економска џпракса која била незаџамеџена и ве ројаџно уникаџна во анџикаџа (собирање средсџва за сиромашни следбеници на Хрисџос во Ерусалим).*

Сега треба јасно да се резимираат различните позиции на науката во однос на врската помеѓу Црквата (*ἐκκλησία*) и Израил. Прва позиција, која веднаш се поставува е супреционистичка:³⁷ Црквата (*ἐκκλησία*) го заменува

Testament, GNT 10; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, 82–83; J. Roloff, “*ἐκκλησία*, ας, ἡ,” *EDNT*, 1.413–415,

³⁶ Спореди, J. Roloff, *Die Kirche im Neuen Testament* (GNT 10; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993), 82–83

³⁷ Постои и пост-супреционистичка позиција: Црквата (*ἐκκλησία*) не го заменува историскиот Израил, туку е сместена во Израилот. Оваа позиција ја заземаат научниците од таканаречената радикална перспектива на апостолот Павле, исто така позната како премин од новата перспектива на апостолот Павле. Тие тврдат дека Израил и ‘Црквата’, односно универзалната, мултиетничка заедница на следбеници на Христос, се различни, но заветно поврзани социо-религиозни ентитети. Како такви, според аргументот, преку верата во еврејскиот Хрис-

Израил во историјата на спасението на Бога. Постојат две интерпретативни опции. Првото е гледиштето на прекин помеѓу Црквата (ἐκκλησία) и историскиот Израил. Тогаш, набљудувањето на Тората и верата во Исус Христос како Месија се неприфатливи. Втората опција, ја предводи позицијата дека постои континуитет во историјата на спасението помеѓу Црквата (ἐκκλησία) и историскиот Израил. Така, набљудувањето на Тората и верата во Христос се компатибилни за Евреите кои станале следбеници на Христос.

Втората позиција е личниот идентитет, кој може да се опише од социјални, религиозни, етнички, политички и економски перспективи, тој не е комплетен без оценка на групните идентитети, кои влијаат на поединецот. Ова е особено точно бидејќи „анџичкиите медитерански култури се фокусирале на колективниот, а не на индивидуалниот“.³⁸ Одредени егзегети одат дури толку далеку што го категоризираат медитеранскиот тип на личност како „дијагичен“³⁹ или „колективистички“⁴⁰. Така, во голема мера, групниот идентитет е конститутивен, иако не е единствено определувачки за формирањето на личниот идентитет.

Фокусот на конструирањето на групниот идентитет (па дури и разбран како ἐκκλησία) е особено важен за разбирањето на идеологијата зад различни теолошки конструкции во Новиот завет. Кога ќе се погледне целината во Новиот завет и заднината на ἐκκλησία, се нагласува дека „идентитетот претходи на теологијата и дека всушност теолошките конструкции се појавуваат за да го решат проблемот на идентитетот, а не да го создадат“.⁴¹ Кога се применува ваквиот поглед практично на Павловите посланија, на пример, оваа вистина сугерира дека метафоричкото присвојување на еврејските заедници како следбеници на Христос, на кои, им се обраќа во Рим и Коринт не е теологија заради самата теологија, туку е теолошко средство за решавање на социо-религиозните поделби. Со други зборови, апостолот Павле користи теологија врз основа на старозаветното поимање на ἐκκλησία, на која и Ерусалим и

тос, незнабошците како незнабошци споделуваат ист религиозен концепт со Евреите, кои ја следат Тората, како Евреи во историјата на спасението на Бога со историскиот Израил. Како сликовито изразување може да се каже: Црквата и Израел се поврзани, но одделни ентитети, кои не треба да бидат растворени или споени на таков начин, каде што идентитетот на подгрупата на едниот ќе биде изгубен или непрепознат.

³⁸ Види поопширно: Denise Buell, *Why This New Race? Ethnic Reasoning in Early Christianity*, New York: Columbia University Press, 2005, 164.

³⁹ Исто, 167.

⁴⁰ Исто, 168.

⁴¹ Види поопширно во: Bradley H. McLean, “*The Agrippinilla Inscription: Religious Associations and Early Church Formation*,” во: *Origins and Method: Towards a New Understanding of Judaism and Christianity. Essays in Honour of John C. Hurd*, JSNTSup 86; ed. B. H. McLean; Sheffield: Sheffield Academic, 1993, 240–265.

Павловите лојални следбеници на Христос можат да се придржуваат (на пр. 1. Петр 2,5 и 1. Кор. 3,16-17). Така апостолот Павле се обидува да создаде основа, од која реторички се обидува да поттикне соработка и хармонија помеѓу различни подгрупи на следбеници на Христос во Рим и Коринт. Овие апостолски разграничени подгрупи можеби дури и ќе се држат до различни подгрупни идентитети како дел од една ἐκκλησία.

5. Јудејско-еврејски доброволни здруженија наречени ἐκκλησία? (Во контекст на апостолот Павле)

Епистологографските списи на апостолот Павле, може да се каже дека го користат зборот ἐκκλησία во однос на еврејска синагогална заедница или собрание. Кога зборува за ἐκκλησία во Јудеја, апостолот Павле додава потенцијално нова егзистенцијална заедница – „во Христа Исуса“ (Гал. 1,22; 1. Сол. 2,14).⁴² Егезегетските ставови го претставува мнозинскиот став дека овие два пасуси се однесуваат на групи еврејски Христови следбеници кои зборуваат грчки во Јудеја.⁴³ Терминолошката одредница на *Јудеја*, *ἐκκλησία* и *во Христῶν Исуса* потврдува дека во Јудеја заедниците на Христовите следбеници се нарекуваат веќе ἐκκλησία.⁴⁴ Очигледниот објаснувачки акцент на апостолот Павле додаден заради неговите читатели од Галатјаните и Солунјаните, или индиректно упатување на еврејски заедници кои постоеле во Јудеја, само покажува дека веќе имало одомаќинето термилошка традиција за заедница како ἐκκλησία. Ако последната опција се земе како точна, тогаш апостолот Павле мисли или на јавни јудејски собири наречени ἐκκλησία, или на еврејски синагогални здруженија.⁴⁵ Ако апостолот Павле

⁴² Гал. 1,22 – ἤμην δὲ ἀγνοοῦμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ; 1 Сол. 2,14 – ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

⁴³ Спореди, J. D. G. Dunn, *Beginning from Jerusalem: Christianity in the Making*, Grand Rapids: Eerdmans, 2009, 2.600.

⁴⁴ Во однос на апостолот Павле, кој ги опишува заедниците на Христови следбеници во Ерусалим и Јудеја како ἐκκλησία, егзегетските кругови особено потенцираат дека апостолот Павле кога го употребува терминот ἐκκλησία е веќе постоечка употреба и не била негова оригинална конструкција. Историскиот тек на настаните во делувањето на апостолот Павле станува за многу краток период од неговото обраќање кон Христа и при тоа терминологијата ἐκκλησία ја користи како потврда на веќе важечката идентификација на заедницата како ἐκκλησία, уште пред апостолот Павле да ги нарече тие заедници како ἐκκλησία. Но ако се земе животниот пат на апостолот Павле со неговата рабинска традиција, тогаш сосема е предвидливо дека апостолот го знаел термилошкиот распон помеѓу ἐκκλησία и синагога и при тоа само го надополнува новото поимање на ἐκκλησία со единство кон и со Бога – εἶναι ἐν Χριστῷ.

⁴⁵ Јосиф Флавиј особено прави една разлика кога станува збор за термилошка одредница ἐκκλησία и при тоа го употребува самиот термин 48 пати. Особено значајно е неговото

зборува за јавни еврејски собири како што се дефинирани од Јосиф Флавиј, односно за собранија на јудејски синагоги кои функционираше како судница, училиште, место за политички состаноци, социјални собири, сместување на добротворни фондови, место за медитации, оброци и, се разбира, голем број на религиозно-литургиски функции, следи последователна претпоставка дека *ἐκκλησία* е првобитно синагогален концепт, на социјално ниво, кое потврдува припадност и идентитет.⁴⁶ Вака поставената основа на терминот *ἐκκλησία* за апостолот Павле овозможила симбиоза на една богато традиционална концептуализација на повик за собир, собрание и заедништво, да биде збогатен со нов евангелски повик за единство во Христа и овозможување на идентитет со Христа, само преку аспектот за заедништво во *ἐκκλησία* како место за единство со Бога.

Заклучок

Апостолот Павле одиграл централна улога во дефинирањето и развојот на терминот *ἐκκλησία* како идентификациски белег на христијанските заедници во првата генерација на следбениците на Христос. Тој е најплодниот новозаветен писател кој го употребувал овој термин и го адаптирал неговото значење за да го изрази новиот идентитет на христијанската заедница како мултиетничко, доброволно заедништво составено од Грци, Римјани, варвари и Евреи. Неговиот придонес кон поимот *ἐκκλησία* е иновативен, бидејќи тој го пренасочил терминот од неговата оригинална употреба во грчко-римскиот и еврејскиот контекст, и го употребил за создавање на алтернативно, неконвенционално заедништво, кое ги отфрлало традиционалните етнички и социјални бариери.

поврзување на *ἐκκλησία* со синагога, каде 14 пати употребува *συνάγω* + *εις* *τὴν ἐκκλησίαν*/*εις τὰς ἐκκλησίας*/*ἐν ἐκκλησίᾳ*/*ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*/*ἐν ταῖς ἐκκλησίαις*. Овие предлошки фрази што ги користи Јосиф Флавиј укажуваат на централизиран собир на луѓе, но не и на *ἐκκλησία ἐν Χριστῷ*. Најчесто и најзабележливо кај Јосиф Флавиј е употребата на *ἐκκλησία* како колективна ознака за самиот Израил.

⁴⁶ Првиот дел од ова научно изложување завршува со оваа точка. Со ова завршуваме со анализата на тековниот развој на терминот *ἐκκλησία* и неговата употреба во раното христијанство. Досегашната анализа го нагласи значењето на апостолот Павле во дефинирањето и обликувањето на терминот *ἐκκλησία* како мултиетничка и доброволна христијанска заедница, длабоко вкоренета во еврејското наследство и културните традиции. Неговото иновативно разбирање на *ἐκκλησία* ги постави темелите за идентитетот и мисијата на ранохристијанските заедници во грчко-римскиот свет, отворајќи нов пат за нивниот религиозен и социјален развој. Во следното издание (на Годишниот зборник на Православниот богословски факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје), ќе го продолжиме истражувањето, фокусирајќи се на влијанието на Павловото поимање на *ἐκκλησία* врз теолошките и социјалните динамики во христијанските заедници, како и на адаптациите што произлегле во различни културни контексти.

Иако во Павловата употреба на ἐκκλησία нема вродена контра-империјална реторика или намера за создавање на паралелно општество спротивно на Римската Империја, неговите заедници играле улога на субверзивен социјален фактор. Тие го отсликувале идеалот на социо-етничка демократија, која активно влијаела врз секојдневниот живот на полисите преку всадување на нови етички и религиозни вредности. Павловата визија за ἐκκλησία претставувала уникатно обликување на христијанската заедница како социјално и духовно тело, кое не било ограничено од граѓанските или етничките граници, што било особено значајно за мисионерската дејност во дијаспората. Неговата теолошка иновација ја отсликува длабоката поврзаност со еврејската религиска традиција, каде што ἐκκλησία била метафорично претставена како храм Божји, телото Христово и како аналог на еврејската синагога. Апостолот Павле не се обидува да ги изолира своите христијански заедници од еврејскиот свет, туку напротив, ги интегрирал во поширокиот контекст на еврејското наследство. Неговите заедници го прифаќале истиот термин ἐκκλησία, кој го користел и Израил како етно-религиозна нација, како и еврејските доброволни здруженија во Александрија и Јудеја.

Со оваа интеграција на христијанските заедници со еврејската организациона и религиозна структура, апостолот Павле јасно покажал дека не го употребувал терминот ἐκκλησία за да пренесе политички империјалистички идеологии. Наместо тоа, тој создал мултиетнички заедници кои, иако поврзани со еврејското наследство, се насочиле кон поширока мисија на религиозно и социјално единство, без оглед на етничките и културните разлики. Оваа уникатна трансформација на ἐκκλησία го дефинирала идентитетот на ранохристијанските заедници и нивната улога во тогашното општество, претворајќи ги во релевантни и активни учесници во грчко-римскиот свет.

DARKO ANEV

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE FORMATION
OF CHRIST'S COMMUNITY AND THE EARLYCHRISTIAN
UNDERSTANDING OF THE TERM ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Summary

This paper explores the possibility that Paul's use of the term ἐκκλησία (ekklesia) was intentionally shaped by provincial terminology, aimed at facilitating clearer communication with his intended audience. If so, this would suggest that Paul may have been the first follower of Christ to formalize ἐκκλησία as a consistent collective designation for the early Christian community. By examining Paul's usage of ἐκκλησία in comparison to its occurrences in Jewish and Greek sources, the study identifies a significant contribution by Paul to the term's semantic development. Traditionally, in Greek-Roman contexts, ἐκκλησία referred to an assembly of citizens convened for civic purposes, while in Jewish usage, particularly in the Septuagint, ἐκκλησία denoted the assembly of Israel as a religious and ethnic collective.

Paul's innovative use of ἐκκλησία, however, extends beyond these established meanings. He appears to fuse the civic implications of the Greek-Roman ἐκκλησία with the ethno-religious connotations found in Jewish contexts, crafting a new concept of community. This Pauline ἐκκλησία is neither strictly civic nor solely ethnic; rather, it constitutes a semi-public, voluntary association that is both multi-ethnic and non-civic in nature. In this way, Paul redefines the ἐκκλησία as a trans-ethnic body, capable of integrating and maintaining the social, ethnic, and religious identities of a wide range of groups, including Greeks, Romans, barbarians, and Jews.

Paul's adaptation of the term reflects a conscious theological and social strategy. By utilizing a term familiar within both Greco-Roman and Jewish contexts, Paul creates a concept of community that can bridge diverse cultural and social divides, fostering unity within the early Christian movement. This redefinition of ἐκκλησία, therefore, serves not only as a theological construct but also as a practical solution for organizing a movement that sought to transcend ethnic and social boundaries in the highly stratified world of the first century. This study highlights Paul's role in the semantic evolution of ἐκκλησία and its implications for understanding the early Christian identity as a multi-ethnic, non-civic voluntary association.